

Żydowskie ślady

Żydzi częstochowianie przez wieki byli częścią naszego świata. Stąd pochodzili, tutaj mieszkali, pracowali, świętowali. Identyfikując się z rodzinną miejscowością, działali na jej rzecz wnosząc znaczący wkład w rozwój gospodarki, oświaty, czy kultury. Uczestnicząc w ważnych dla miasta wydarzeniach historycznych, niejednokrotnie manifestowali przywiązanie do korzeni w myśl idei lokalnego patriotyzmu. Wierność religii i kultywowanie tradycji nie przeszkodziły im przez lata współegzystować w duchu ekumenizmu z sąsiadami innych wyznań w Częstochowie - jednym z najświętniejszych, światowych ośrodków kultu maryjnego. Dziś po częstochowskich Żydach zostały na terenie miasta zaledwie ślady ich dawnej działalności. Przypominają czasy największej aktywności ludności wyznania mojżeszowego, ale i najboleśniejse wydarzenia w historii XX wieku. Obok muzealnych zbiorów, zabytkowych kamienic, tablic upamiętniających działalność żydowskich instytucji, czy Żydów częstochowian zasłużonych nie tylko dla lokalnej społeczności, na terenie miasta można odnaleźć żydowskie mogiły i tablice poświęcone pamięci ofiar ludobójczej polityki okupantów. Wszystkie te ślady dokumentujące losy Żydów częstochowian to niezwykle źródło wiedzy o historii Żydów i dziejach miasta. Warto ruszyć w podróż śladami częstochowskich judaików, by poznać ich i naszą przeszłość.

Muzeum Żydów Częstochowian

Stała ekspozycja „Żydzi częstochowianie” poprzez zdjęcia, dokumenty i afisze ukazuje dawną, wielokulturową Częstochowę. Fotografie zgromadzone na wystawie zostały w znacznej części nadesłane przez rodziny dawnych obywateli Częstochowy pochodzenia żydowskiego. Wśród eksponatów

znajdują się też kopie oryginalnych aktów prawnych z XIX wieku określające zasady prawne, na jakich funkcjonowała w mieście społeczność żydowska w okresie zaborów, a także plakaty z okresu międzywojennego i okupacji hitlerowskiej oraz trójwymiarowy model dawnej synagogi, zniszczonej podczas wojny przez Niemców.

Cmentarz żydowski przy ul. Złotej

Założony został na początku XIX w. przez gminę żydowską. To czwarta co do wielkości nekropolia tego typu w Polsce, z liczbą macew i grobów sięgającą 5 tysięcy. Najstarszy ocalały nagrobek pochodzi z początku XIX w. Na części nagrobków są jeszcze ślady oryginalnych polichromii. Tutejszy ohel zmarłego w 1920 r. cadyka Pinkusa Mendla Justmana jest corocznie odwiedzany przez chasydów z całego świata. Podczas II wojny światowej teren cmentarza był miejscem egzekucji częstochowskich Żydów – ich szczątki złożono w zbiorowych mogiłach. W tym czasie nekropolia uległa poważnemu zniszczeniu. Wiele macew i pomników na rozkaz władz okupacyjnych zostało wyrwanych i wykorzystanych jako surowiec do prac budowlanych. Po wojnie Okręgowy Komitet Żydowski odbudował zburzony mur, wykonano nagrobki osób zamordowanych przez Niemców. W 1986 roku cmentarz został wpisany do rejestru zabytków.

Grób żydowskiej inteligencji

Masowy grób 127 osób zamordowanych przez Niemców 20 marca 1943 r. Byli to głównie żydowscy lekarze, inżynierowie, adwokaci i nauczyciele wraz z rodzinami.

Grób partyzantów

Grób wojenny 6 żydowskich partyzantów poległych w walce o wolność 19 marca 1943 r.

Bratnia mogiła

Masowy grób około 500 żydowskich robotników z zakładów Hasag Pelcery i magazynów policyjnych przy ul. Garibaldi, a także kilkudziesięciu policjantów żydowskich z rodzinami. Zamordowano ich 20 lipca 1943 r. na cmentarzu żydowskim. Nad grobem wzniesiono pomnik.

Pomnik żobowców

4 stycznia 1943 r. na Rynku Warszawskim, przed bramą małego getta, członkowie częstochowskiej Żydowskiej Organizacji Bojowej z grupy Nadrzeczna 66 zaatakowali dwóch dowodzących akcją policyjną Niemców. Zginęli wówczas dwaj żydowscy bojowcy, a 25 innych Żydów Niemcy zabili w ramach odwetu. Po wojnie ich szczątki ekshumowano i przeniesiono na cmentarz, a nad ich grobem wzniesiono pomnik, który upamiętnia także innych poległych członków ŻOB w Częstochowie.

Zbiorowa mogiła

Mogiła wojenna poległych w dniu 26 lipca 1943 r. członków Żydowskiej Organizacji Bojowej w bunkrze na terenie getta częstochowskiego.

Mogiła poległych w akcji na Ost-Bahn

Zbiorowa mogiła wojenna bojowników żydowskich poległych w akcji na niemiecki pociąg wojskowy 22 kwietnia 1943 r. oraz żydowskich robotników kolejowych zamordowanych tego dnia przez Niemców w akcie zemsty.

Grób rabina Asza

Grób zmarłego 13 maja 1936 roku ostatniego rabina częstochowskiego Nachuma Asza. Jego posługa w Częstochowie, jako głównego rabina miasta, trwała ponad 40 lat. Był tak uznanym autorytetem moralnym i religijnym, że po jego śmierci żaden z duchownych nie zechciał objąć jego funkcji, przestając na tytule pełniącego obowiązki rabina.

Grób prezesa Rozenberga

Symboliczny grób Jakuba Rozenberga, ostatniego prezesa Gminy Żydowskiej w Częstochowie. W dniu pierwszej deportacji, 22 września 1942 r. został on skatowany przez Niemców i wrzucony do pociągu jadącego do Trebinki.

Gmach Filharmonii Częstochowskiej - ul. Wilsona 16

Budynek powstał w latach 60-tych XX w. dzięki ofiarności społeczeństwa, na fundamentach spalonej przez Niemców synagogi. Na ścianie gmachu wmurowana jest pamiątkowa tablica poświęcona Bronisławowi Hubermanowi – częstochowianinowi żydowskiego pochodzenia – światowej sławy wirtuozowi i wielkiemu humaniście.

Budynek - ul. Wilsona 34

Na strychu domu ukrywała się grupa żydowskich dzieci. Z tego budynku Niemcy wyprowadzili 6 ukrywających się partyzantów. Wśród aresztowanych był brat Zygmunta Rolata – Jerzy Rozenblat.

Żydowski dom dziecka - ul. Krótka 17

Żydowski Dom Dziecka mieścił się na ulicy Krótkiej 17 w latach 20. XX w.

Pomnik Pamięci Żydów Częstochowian - ul. Strażacka 19

Upamiętnia 40 tysięcy częstochowskich Żydów zamordowanych w obozie w Treblince. Umiejscowiony jest na terenie przystanku towarowego Warta, skąd 22 września 1942 roku Niemcy rozpoczęli deportację Żydów z getta. W 2006 r. podczas zjazdu członków Światowego Związku Żydów Częstochowian i ich Potomków zdecydowano o upamiętnieniu tych historycznych faktów pomnikiem, który został odsłonięty 20 października 2009 r. Inicjatorem i fundatorem monumentu jest Zygmunt Rolat, Przewodniczący Światowego Związku Żydów Częstochowian i ich

Potomków.

Obok pomnika, zaprojektowanego przez rzeźbiarza Samuela Willenberga, znajduje się szklany panel z rozkazem wywozu 6 transportów częstochowskich Żydów do obozu zagłady w Treblince.

Siedziba gminy żydowskiej przed wojną - Aleja Najświętszej Maryi Panny 10

Lokal zajmował 6 pokoi i kuchnię, mieszcząc kancelarię, biuro sekretarza zarządu, sale obrad, biuro stanu cywilnego i gabinet przewodniczącego.

Szpital Miejski im. dr. Ludwika Rydygiera - ul. Mirowska 15

Wzniesiony w latach 1909–1913 przez Towarzystwo Dobroczynności dla Żydów „Dobroczynność” na posesji przekazanej nieodpłatnie przez władze miasta - otwarty 6 listopada 1913 r. Obecnie szpital miejski. Na bocznej ścianie budynku znajduje się tablica pamiątkowa.

Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich - ul. Jasnogórska 8/10

Powstało w 1917 r. Pierwsza siedziba mieściła się przy ul. Jasnej (dziś Waszyngtona), później przez wiele lat przy ul. Dąbrowskiego 3a. Znaczącą rolę w Towarzystwie odgrywali bracia Henryk i Józef Markusfeldowie, Abram Sojka, Mojżesz Mokrauer, Leon Kopiński i Sandstein.

Tablica pamiątkowa - ul. Olsztyńska 28

Upamiętnia ofiary „krwawego poniedziałku” - Polaków i Żydów rozstrzelanych 4 września 1939 r. na terenie miasta przez żołnierzy Wehrmachtu.

Szkoła Sztuk Pięknych - Aleja Najświętszej Maryi Panny 13

Otwarta w 1916 r. szkoła prywatna malarza i grafika Pereca Willenberga.

Budynek nowej mykwy - ul. Garibaldiiego 18

Z inicjatywy nadrabina Nachuma Asza w 1905 r. powstała łaźnia rytualna. Był to wówczas duży, nowoczesny i wyposażony w najnowsze urządzenia sanitarne budynek, na który środki przeznaczyła gmina żydowska.

Tablica pamiątkowa - ul. Filomatów 30/32

Upamiętnia żydowskich robotników przymusowych fabryki amunicji Hasag-Pelcery, zatrudnionych tu od czasu likwidacji częstochowskiego getta. Od czerwca 1943 r. do stycznia 1945 r. przy fabryce istniał obóz pracy, przez ostatni miesiąc prowadzony przez SS jako filia KL Auschwitz.

Szkoła żydowska - Stary Rynek 12

W 1912 r. Abram Rozenblat był założycielem pierwszej w Częstochowie szkoły elementarnej z nauczaniem wyłącznie w języku polskim.

Szkoła Rzemioł dla Żydów - ul. Garncarska 6/8

Utworzona w 1898 r. przez braci Henryka i Józefa Markusfeldów, którzy własnym kosztem wzniesli budynek szkolny, jako upamiętnienie zmarłych rodziców. Szkoła prowadzona na bardzo wysokim poziomie, kształciła stolarzy, ślusarzy i mechaników. Przyjmowano także uczniów nie-Żydów.

Möbellager - ul. Wilsona 20

Magazyny zarekwirowanych mebli żydowskich i warsztaty naprawcze, zatrudniające żydowskich rzemieślników. Pracownicy, kierowani przez Machlę Birencwajga, ukryli tu i uratowali od śmierci setki osób.

Dom, w którym mieszkał Rabin Nachum Asz - ul. Piłsudskiego 11

Nachum Asz (1858-1936) sprawował funkcję rabina najdłużej w historii miasta i był najwybitniejszym żydowskim duchownym cenionym za erudycję talmudyczną. Uchodził za największego znawcę problematyki uboju rytualnego.

Groby masowe - ul. Kawia 20/22

Tablica upamiętnia około 2 tys. Żydów z częstochowskiego getta, rozstrzelanych przez Niemców w dniach od 22 września do 15 grudnia 1942 i pogrzebanych w dwóch masowych grobach.

Szkoła ludowa im. I.L. Pereca - ul. Krótka 23

Szkoła powszechna Żydowskiej Organizacji Szkolnej w Częstochowie. Językiem wykładowym był jidysz. W czasie okupacji mieścił się tutaj żydowski szpital zakaźny.

Gimnazjum Koedukacyjne dra Filipa Axera - ul. Nowowiejskiego 11a

Powstało w 1925 roku. Początkowo mieściło się przy ul. Kilińskiego 25, później w budynku własnym przy Focha 24.

Budynek z piwnicą - ul. Stary Rynek 24

22 września 1942 r., podczas likwidacji częstochowskiego getta i wysyłki jego mieszkańców do Treblinki, Hersz Frajman ukrył 27 członków swojej rodziny w piwnicy tego budynku. Sam pozostał na zewnątrz, aby zaopatrywać ich w żywność. Po 23 dniach przeprowadził ich do nowo utworzonego małego getta, dzięki czemu większość z nich przeżyła Holokaust.

Tablica pamiątkowa - ul. Plac Bohaterów getta 1/3

Tablica poświęcona pamięci Żydów częstochowskich, wymordowanych przez oprawców hitlerowskich oraz upamiętniająca bohaterów Żydowskiej Organizacji Bojowej, poległych w walce z okupantem niemieckim w latach 1939-1945.

Tablica pamiątkowa - ul. Krakowska 45

Tablica poświęcona pamięci Żydów pracujących przymusowo podczas II Wojny Światowej w obozie pracy „Hasag-Warta” - niemieckiej fabryce amunicji na ul. Krakowskiej.

NOWA SYNAGOGA

Pomysł na budowę Nowej Synagogi zrodził się w latach 90. XIX wieku wśród społeczności żydowskiej dążącej do asymilacji z polską kulturą i społeczeństwem. Budowę rozpoczęto w 1899 roku, na rogu ulic Spadek i Aleksandrowskiej (obecnie ulica Wilsona).

Budynek wzniesiono na planie prostokąta, w stylu neoklasycystycznym. Przedsionek synagogi przykryty był kopułą. Fasadę zdobił portyk o czterech kolumnach zwieńczony trójkątnym tympanonem z hebrajskim napisem „Otwórzcie bramy, niech wejdzie naród sprawiedliwy, który dochowuje wierności!”. Ponad napisem umieszczono tablice Dekalogu i gwiazdę Dawida.

Przy synagodze utworzono szkołę kantorów, której absolwenci zdobywali sławę w wielu krajach Europy i Stanach Zjednoczonych, a także Instytut Judaistyczny, który miał na celu kształcenie młodzieży.

We wrześniu 1939 roku Niemcy obrabowali Nową Synagogę z kosztowności, a 25 grudnia tego samego roku podpalili budynek. Wypalone mury przetrwały do połowy lat 50. XX wieku, kiedy to rozpoczęła się w tym miejscu budowa miejskiej filharmonii.

W CIENIU GETTA

Na skutek antysemickiej polityki nazistów częstochowska społeczność żydowska została odseparowana od pozostałej części miasta. 9 kwietnia 1941 r., decyzją niemieckiego starosty Richarda Wendlera, szwagra Heinricha Himmlera, utworzono „żydowską dzielnicę mieszkaniową”.

Częstochowskie getto było czwarte co do wielkości w Polsce po Warszawie, Krakowie i Łodzi. Nie zostało jednak odgródzone murem. Na ulicach wylotowych getta stały posterunki policji żydowskiej.

Po likwidacji getta i deportacjach 40 tys. Żydów do obozu zagłady w Treblince, Niemcy utworzyli dla pozostałych przy życiu obóz pracy przymusowej, tzw. małe getto, w którym uwięziono ponad 5000 osób. Już 25 czerwca 1943 r. Niemcy rozpoczęli likwidację obozu, osoby zdolne do pracy umieścili w zakładach Pelcery i hucie na Rakowie, gdzie tworzone fabryki amunicji koncernu Hasag. Pozostałe osoby, głównie starców, kobiety i dzieci rozstrzelano na cmentarzu żydowskim.